
**ZESZYTY NAUKOWE WYŻSZEJ SZKOŁY PEDAGOGICZNEJ
W BYDGOSZCZY**

Studia Pedagogiczne z. 27

Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna 10

ANNA JAKUBOWICZ

**UMIĘJĘTNOŚCI ORTOGRAFICZNE UCZNIÓW KLASY
TRZECIEJ W ZAKRESIE OPANOWANIA PISOWNI
WYRAZÓW ZWIĄZANYCH Z ZASADĄ HISTORYCZNĄ**

1. Wprowadzenie

Poprawna pisownia jest jednym z podstawowych warunków efektywności przekazu informacji za pomocą tekstu pisanego. Jednoznaczność i stałość pisowni stanowi warunek rozpoznawania wyrazów, umożliwia szybkie czytanie tekstu i jego rozumienie. Błąd bowiem jest elementem zakłócającym proces komunikacji. Znajomość zasad ortografii nabiera szczególnego znaczenia obecnie, w czasach natłoku i różnorodności informacji. Dlatego też poprawność pisowni była i jest obiektem zainteresowania i przedmiotem badań naukowych językoznawców oraz pedagogów i psychologów. Badania przedstawione w literaturze jednoznacznie wskazują na niski poziom opanowania poprawności pisania. Przyczyny takiego stanu ortografii są różnorodne. Obszernej analizie słabego stanu realizacji ortografii uczniów szkół podstawowych dokonuje F. Nowak.¹

Zapewnienie prawidłowego przebiegu nauki pisania zależy od wielu czynników, ale podstawowe zadanie nauczania ortografii pozostaje zawsze jednakowe. Jest nim ukształtowanie umiejętności i nawyków bezbłędnego pisania. Troska o poprawność ortograficzną zaczynać powinna się w momencie pierwszego kontaktu dziecka ze słowem pisanym. Natomiast systematyczna nauka poprawnego pisania rozpoczyna się wraz z podjęciem przez dziecko edukacji szkolnej. Na nauczyciela

nauczania początkowego spada wówczas odpowiedzialność za wykształcenie prawidłowych umiejętności i nawyków ortograficznych. Ponieważ nauczanie ortografii jest procesem złożonym, właśnie od tych nauczycieli powinno wymagać się pewności ortograficznej, starannego przygotowania metodycznego i znajomości determinantów biegłości ortograficznej. Szeroka i stale pogłębiana wiedza nauczycieli oraz ich poczucie odpowiedzialności językowej spowoduje ograniczenie, a może nawet zlikwidowanie licznych niepowodzeń uczniów w nauce.

Ortografia polska nie jest łatwa do opanowania. Kształtowanie się systemu ortografii w ciągu wieków spowodowało nawarstwienie się różnych kryteriów poprawnego pisania. Dokładność porozumiewania się za pomocą pisma wymaga stosowania się do szeregu zasad. Polski system ortograficzny opiera się na czterech podstawowych zasadach. Są to: zasada fonetyczna, morfologiczna, historyczna i konwencjonalna.

Zasada fonetyczna polega na całkowitej i stałej odpowiedniości między literami i głoskami. Nauczanie materiału ortograficznego opartego na zasadzie fonetycznej podlega prawu - pisz, jak mówisz. Istota zasady morfologicznej zawiera się w ścisłym wiązaniu zapisu wyrazu z jego formą gramatyczną lub słowotwórczą. W tej zasadzie dochodzi do rozbieżności między wymową a pisownią. Zasada konwencjonalna (umowna) nie ma swojego uzasadnienia w fonetyce czy morfologii. Zapis wyrazów określa ona zgodnie z przyjętym, tradycyjnym zapisem. Opiera się na hasle - pisz, jak widzisz, ale forma zapisu nie ma żadnego umotywowania historycznego. Jest wynikiem umowy, graficznego przedstawienia pewnych połączeń głoskowych, przeważnie w słowach obcego pochodzenia.² Natomiast zasada historyczna, zwana też czasami tradycyjną, opiera się również na stwierdzeniu - pisz, jak widzisz. Zapis określonych wyrazów opiera się na tym, że w pewnym określonym historycznie czasie odpowiadał on wymowie. Obecnie utrzymuje się taka wymowa jeszcze w niektórych gwarach.³

Ze względów dydaktycznych materiał ortograficzny podzielony został na dwie grupy, niezależnie od tego, którą zasadę wykorzystujemy do zapisu. Pierwsza grupa to pisownia motywowana, oparta na wyraźnie sprecyzowanych przepisach ortograficznych. Drugą grupę stanowi pisownia nie motywowana, która nie jest oparta na sprecyzowanych przepisach.⁴ Jednak "zakwalifikowanie do jednej z tych grup nie ma charakteru stałego, zależy bowiem od stopnia rozwoju umysłowego ucznia i od zasobu wiadomości. W miarę rozszerzania się i pogłębiania wiedzy gramatycznej możliwe jest coraz szersze motywowanie pisowni wielu wyrazów, które na etapie nauczania propedeutycznego musiały być przyswajane za pomocą pamięciowego utrwalania poprawnego wzorca graficznego."⁵

Powyższe stwierdzenie dotyczy w nauczaniu początkowym szczególnie umiejętności zapisu wyrazów, których poprawność wyznaczona jest stosowaniem się do zasady historycznej polskiej ortografii. Pisownia wyrazów z "ó" i "rz" niewymiennymi oraz z "h" podlega właśnie tej zasadzie. Uczniowie klas niższych nie posiadają wystarczającej wiedzy gramatycznej oraz wiadomości z historii języka dla wyjaśnienia zapisu wyrazów z tymi trudnościami. Opanowanie więc poprawnego pisania takich wyrazów musi opierać się na pamięciowym utrwalaniu wzorców. Wyniki badań przedstawione poniżej ukazać mają, w jakim zakresie uczniowie klas trzecich zdołali opanować umiejętność zapisu wyrazów, które podlegają zasadzie historycznej.

2. Założenia i organizacja badań

Na strukturę języka składa się szereg umiejętności. Jedną z nich jest opanowanie języka pisanego. Komunikat przekazany za pomocą języka pisanego będzie zrozumiały wówczas, gdy zachowane zostaną podstawowe reguły gramatyczne i ortograficzne.

Zadania stawiane przed uczniem w zakresie propedeutycznej nauki ortografii koncentrują się wokół ukształtowania określonych nawyków poprawnego pisania. Stosowanie określonych ćwiczeń ortograficznych ma na celu osiągnięcie przez dzieci poprawności pisania oraz zdobycie określonej wiedzy umożliwiającej uniknięcie błędów. Jednym z czynników określających poziom ortograficznego pisania jest umiejętność zapisu wyrazów z "ó", "rz" niewymiennymi i z "h". Stąd też celem badań było stwierdzenie, w jakim stopniu uczniowie klasy trzeciej opanowali zasady pisowni wyrazów, które należą do zasady historycznej polskiej ortografii.

Badaniami objęto 69 uczniów klas trzecich trzech różnych środowisk: wiejskiego, małego miasta i wielkomiejskiego. Były to: Białe Błota, Solec Kujawski oraz Bydgoszcz. Próba badawcza została przeprowadzona pod koniec roku szkolnego, w czerwcu.

Podstawę zbierania materiału faktograficznego stanowił następujący tekst dydaktyczny zawierający między innymi wyrazy, których podstawę zapisu stanowi zasada historyczna.

Wiosną Hania porządkuje ogródek. Przygotowała już wszystkie warzywne grządki. W równych rzędach posiała nasiona ogórków i rzodkiewek. Wypielila

chwasty rosnące pod różami. Pomogła mamie w pielęgnowaniu hodowli truskawek. Razem z bratem pomalowała huśtawkę żółtą farbą.

Przedstawiony tekst uczniowie zapisywali ze słuchu. Oceniając poziom poprawności pisania dyktanda brano pod uwagę przede wszystkim ilość popełnionych błędów. Kryteria oceny zawiera zamieszczona poniżej tabela.

Tabela 1. Kryteria oceny poprawności pisania

Ocena	Dopuszczalna ilość błędów
bardzo dobry	0
dobry	1 - 2
dostateczny	3 - 4
niedostateczny	5 i więcej

3. Poprawność pisowni uczniów - wyniki badań

Uzyskane wyniki badań poddano analizie jakościowej i ilościowej, która zostanie przedstawiona poniżej.

Przyjmując założone kryteria oceniania dyktand zawierających problemy ortograficzne związane ze stosowaniem zasady historycznej uzyskano następujące wyniki. Ilustruje je zamieszczona niżej tabela.

Tabela 2. Poprawność ortograficzna tekstu z "ó", "rz" i "h" niewymiennymi

Ocena	Bydgoszcz	Solec Kujawski	Białe Błota
bardzo dobry	50 %	12 %	5 %
dobry	46 %	40 %	60 %
dostateczny	4 %	38 %	25 %
niedostateczny	-	10 %	10 %

Analiza danych przedstawionych w tabeli 2 prowadzi do stwierdzenia, że najlepsze wyniki w sprawdzianie umiejętności zapisu wyrazów z "ó", "rz", "h" niewymiennymi uzyskali uczniowie z Bydgoszczy. Badani ze środowiska wielkomińskiego uzyskali aż 96% ocen bardzo dobrych i dobrych łącznie. Przy czym

ocenę najwyższą otrzymało 50% uczniów. Godny zauważenia jest tu również fakt, że nikt z badanych w Bydgoszczy nie uzyskał oceny niedostatecznej.

Pozostałe dwie klasy osiągnęły znacznie gorsze wyniki podczas pisania. Uczniowie w Białych Błotach uzyskali co prawda 65% ocen bardzo dobrych i dobrych, ale na wynik ten składa się tylko 5% ocen najwyższych. Oznacza to, że tylko jeden uczeń napisał tekst sprawdzianu nie popełniając błędów w wyrazach objętych zasadą historyczną.

Natomiast najsłabiej w tym porównaniu wypadli uczniowie z klasy w Solcu Kujawskim. Uzyskali oni tylko 52% ocen bardzo dobrych i dobrych. Ocenę najwyższą uzyskało tu troje uczniów (12 % badanych). Fakt ten zostaje również potwierdzony w zestawieniu przedstawionym w kolejnej tabeli, która jest przeglądem różnorodności popełnianych przez tych uczniów błędów.

Tabela 3. Błędne ortogramy wyrazów z "ó", "rz", "h" niewymiennymi

Problem ortograficzny	Bydgoszcz	Solec Kujawski	Białe Błota
"ó" niewymienne ogórków	–	ogurków	ogurków
żółtą	–	żułą	–
równych	ruwnych	ruwnych	ruwnych
"rz" niewymienne warzywne	–	ważywne	ważywne
rzędach	żędach	żędach	żędach
rzodkiewek	–	żodkiewek	żodkiewek
porządkuje	–	poządkóje pożodkuje porzontkuje pożátkuje	poządkuje pożátkuje porzontkuje
wyraży z "h" Hania	–	Chania	–
hodowli	chodowli	chodowli chotowli	chodowli
huśtawkę	chuśtawkę	chuśtawkę chuśtawke	chuśtawkę

Zgromadzony w powyższej tabeli materiał wyrazowy potwierdza wcześniejsze spostrzeżenia, że uczniowie z Bydgoszczy wykazali się najlepszą umiejętnością pisania wyrazów, które podlegają zasadzie historycznej. Jak wynika z zestawienia

ortogramów badani ze środowiska wielkowiejskiego błędnie pisali jedynie cztery z trzynastu wyrazów zawierających wymienione wcześniej trudności. Były to następujące wyrazy: równych, rządach, hodowli, huśtawkę.

Zebrane w tabeli błędne ortogramy potwierdziły również gorsze wyniki uzyskane przez uczniów z Białych Błot i Solca Kujawskiego. Popelniali oni znacznie większą ilość błędów niż badani ze środowiska wielkowiejskiego.

Podsumowując wyniki badań można stwierdzić, że umiejętności uczniów w zakresie prawidłowej pisowni wyrazów objętych zasadą historyczną polskiej ortografii można ocenić ogólnie jako dość dobre. Najwięcej problemów sprawiły dzieciom w tym dyktandzie wyrazy z "rz" niewymiennym, w których to wyrazach uczniowie popelniali największą ilość błędów.

4. Wnioski z badań dla praktyki

Przeprowadzona wśród uczniów klas trzecich próba badawcza miała odpowiedzieć na pytanie, w jakim stopniu opanowali oni nawyk pisania wyrazów, których pisownia oparta jest na zasadzie historycznej ortografii polskiej. Ograniczony zasięg badań w dość znacznym stopniu zawężył możliwość uogólnień. Jednakże w odniesieniu do badanej populacji wysunąć można kilka spostrzeżeń.

Analiza porównawcza wyników badań wskazuje, że uczniowie opanowali pisownię wyrazów z "ó", "rz", "h" niewymiennymi ogólnie na średnim poziomie. Wyrobienie nawyku poprawnego zapisywania wyrazów, które podlegają zasadzie historycznej, wymaga od piszącego uaktywnienia procesów pamięci. Jest to spowodowane między innymi tym, że uczniowie w klasach początkowych posiadają zbyt mało wiadomości, aby wyjaśnić zapis wyrazów, w których występują "ó", "rz", "h" niewymienne. Analiza przedstawionych wyników badań wskazuje na prawdopodobieństwo, że w badanych klasach prowadzone ćwiczenia ortograficzne dotyczące omawianego zakresu programu z ortografii nie wykorzystywały dostatecznie wszystkich rodzajów pamięci, jakimi charakteryzują się uczniowie.

W pracy nad podnoszeniem poziomu ortografii należy wziąć pod uwagę rolę pamięci w kształtowaniu nawyków poprawnego pisania. Ze względu na to, że w klasie znajdują się uczniowie o różnych typach pamięci, praca dydaktyczna nauczyciela powinna być zorganizowana tak, aby wszyscy mogli przyswoić sobie materiał ortograficzny. Ćwiczenia należy więc wybierać tak, aby zarówno dzieci z przewagą pamięci wzrokowej, jak i te, u których dominuje pamięć słuchowa mogły uczestniczyć w sposób efektywny w procesie nauczania.

Sluch odgrywa ogromną rolę przy analizie dźwiękowej wyrazu i z tym związanej poprawności zapisu. W związku z powyższym bardzo ważną rolę odgrywa poprawność wymowy nauczyciela i ucznia. Pamięć słuchowa nierozdzielnie łączy się z pamięcią wzrokową. Wrażenia wzrokowe są jednak bardziej trwałe od słuchowych, w związku z czym ogromną rolę należy przyłożyć do wykorzystania pamięci wzrokowej w procesie zdobywania przez ucznia poprawności ortograficznej. Zaleca się więc stosowanie wszelkiego rodzaju pomocy dydaktycznych, takich jak: rozsypanki wyrazowe, tablice ortograficzne, zestawy wyrazów, słowniki, gry dydaktyczne itp.

Pamięć wzrokowa działa w nierozdzielnym związku z pamięcią motoryczną (ruchową). Ścisłe połączenie obrazu wzrokowego z wrażeniem mięśniowo-ruchowym jest czynnikiem, który w procesie nauki pisania w ostatecznym wyniku prowadzi do automatyzacji, do pisania bez udziału świadomości.⁶

Poprzez połączenie spostrzegania obrazu graficznego z wyobrażeniem dźwiękowym wyrazu oraz jego zapisem działamy na wszystkie receptory, podnosząc tym samym sprawność ortograficzną uczniów.

Analiza wyników badań potwierdziła, że wyniki w rzeczywistości osiągnięte przez uczniów nie odpowiadają wynikom zamierzonym, czy wymaganym w zakresie omawianej tu zasady ortograficznej. Postępy w uczeniu się powinny polegać jednak nie tylko na utrwalaniu wiadomości, ale przede wszystkim na podnoszeniu ich poziomu treściowego. Podobnie jak poziom uczenia, oceniany musi być nie tylko ze względu na końcowy wynik, ale również ze względu na drogi prowadzące do osiągnięcia tego wyniku.

W związku z powyższym nauczyciel powinien więc ćwiczenia ortograficzne przygotowywać i prowadzić w taki sposób, aby uaktywniały one zarówno pamięć wzrokową, słuchową, jak i motoryczną. Szczególnie ważne jest to w przypadku ćwiczeń dotyczących wyrazów, których zapisem rządzi zasada historyczna, gdyż na szczeblu propedeutycznym nawyk ich poprawnego pisania uczeń może osiągnąć jedynie przez pamięciowe ich opanowanie.

Poszukiwanie więc odpowiednich strategii, najbardziej optymalnych i skutecznych dróg dochodzenia do biegłości w jakiejś dziedzinie powinno być przedmiotem zainteresowania wszystkich pedagogów.

PRZYPISY

- ¹ F. Nowak: *Metoda statystyczna (kwantytywna) w nauczaniu ortografii*. Bydgoszcz WSP 1989
- ² M. Froelichowa, J. Ledóchowska: *Metodyka nauczania ortografii w szkole ogólnosztatczej*. Warszawa PZWS 1961, s. 26
- ³ *Słownik ortograficzny języka polskiego wraz z zasadami pisowni i interpunkcji*. Pod red. M. Szymczaka. Warszawa PWN 1976
- ⁴ M. Jaworski: *Metodyka nauki o języku polskim*. Warszawa PZWS 1977
- ⁵ E. Polański: *Dydaktyka ortografii i interpunkcji*. Warszawa WSiP 1987, s. 28
- ⁶ M. Froelichowa, J. Ledóchowska: *Metodyka...* Op.cit., s. 63